

# En gammel brandkasse og dens samtid

Af Frode Sørensen

Indtil for få år siden var der i sogn og egn foreninger og samvirksomheder til varetagelse af fællesopgaver og fællesvirke af mange arter og med mange formål. De ældste kom for 120 år siden. Til daglig går vi ikke og grunder over hvorfor og hvordan. De var der bare. Og pludselig så var de der ikke mere. Opløst, nedlagt, sammenlagt eller opslugt af egen landsforening.

I vore lokalhistoriske arkiver er heldigvis efterladt og bevaret så mange skrevne ord og tal, at der sammen med, hvad der er fortalt og husket fra slægt til slægt kan samles en fortælling om oprindelse og virke, før det er for sent.

Den ældste forening og en af dem, der efterlod sig mest historie, var: »*Brandassuranceforeningen for rørlige eiendele i de sydlige sogne i Vester Herred*«, egnens første andelsforening, men uden det andelsnavn, som vi normalt forbinder med det langt yngre mejeri og dets kendelige skorsten. Brandforeningen havde ikke noget vartegn. Den var en hjælpekasse, som kun var til synlig nytte i ulykke.

I Brandforeningens lange historie skete der mange andre store forandringer. Nogle væsentlige træk af alt dette bør langs afsted inddrages i fortællingen, ikke blot for pynt, men også for en bedre helheds skyld. Disse »sidespring« vil mest blive gjort i Aal sogns fortid.

## *Brandhjælp i gamle dage*

I vore dage er det en selvfølge, at alt hvad som kan brænde eller lide anden overlast er forsikret så godt, at ingen ejer (eller kreditor) lider noget direkte tab, hvis uheld sker, men

det er noget ret nyt. Længe før vi fik rigtige forsikringsselskaber, har mennesket på forskellig vis søgt at råde bod på den gode, varme, lysende ilds største grusomheder. Hvis huset brændte, var det første fornødne at få tag over hovedet igen. Det nødtørftige indbo kom i anden række. Bl.a. derfor er bygningsbrandkasser en del ældre end løseforsikringer. En af dem har år 1792 i sit navn. Mere end 100 år før blev en vis ret til hjælp lovfæstet i Chr. den femtes danske lov med disse ord: »Brænder nogen bondegaard eller hus, da skal husbonden (herremanden) og bymændene hjælpe bonden at opbygge gården, hvis han ikke selv har midler dertil.«

Da min oldefar, en oplyst selvejerbonde i Billum, så sent som i 1853 og 1856 overtog to fæstegårde i Thastrup ved Sig for på den måde at få de ældste af sine 10 børn sat igang med noget, var der i fæstebrevene tinglyst denne ret gensidige pligt og rettighed:

»Foruden nogen godtgørelse i hoveripengene er fæsteren forbunden til, om ildebrand skulde påkomme hovedgården »Lunderup« eller en bondegård på godset, at møde for såvidt muligt at redde og bjærge og ilden at slukke og efter omgang med sine medtjenere pladsen at rydde samt ved skadens istandsættelse forrette 4 spand- og 4 gangdage om ulykken sker på hovedgården, men kun halvt så mange, om den sker på en bondegård.«

Med fæstevæsenets endelige ophør, som skete langt senere på nævnte sted end f.eks. på »Hesselmed« i Aal sogn, blev det frie bønders egen sag at sikre deres selvejede værdier. Med friheden fulgte et ansvar, som det tog tid at lære. Hvis alt brændte, kunne det betyde ruin og i værste fald tiggergang. På den baggrund er tanken om en reserve i en fælleskasse vokset frem. Men det var svært at få begyndt, thi rede penge var få og små i den tids naturaløkonomi, og det var ikke ligegyldigt, hvem man turde betro sine fattige penge. Gensidig tillid var en forudsætning for det nødvendige sammenhold.

#### *De første erfaringer*

blev gjort med en brandforening for Skads samt Øster- og Vester Horne Herreder, stiftet o. 1847. Den gik vistnok godt

i nogle år, indtil nogle store brandskader og for små reserver førte til så megen uro, at det i 1860 lige før jul (men helt uden julestemning?) endte med en deling. Det store område med store afstande har nok været for uoverskueligt. Vistnok allerede fra januar 1861 blev der omkring Tistrup og Nr. Nebel begyndt for sig selv. Men den »gamle« forening i Skads m.fl. Herreder vedblev at være størst, og der kunne findes mange gode grunde til, at der blev to kredse i Vester Herred. I det ret indeklemte område mellem den store Fiilsø med sunde og sumpe i nord og den brede Varde Å og Ho Bugt mod syd var beboernes ærinde markedsbyen Varde eller havet i vest, hvor der kunne fiskes og bjerges lidt. Langs disse veje kendte man hinandens vilkår og var afhængig af de samme uafvendelige naturkræfter som stormflod og sandflugt. Det skabte sammenhold og fællesvilje – rettet mod de samme mål. Et solidt grundlag for en lille, men fælles brandforening syntes her tilstede, hvor røgen fra næsten hver brand kunne ses af alle. – Henad foråret blev det til alvor med »Brandforeningen for rørlige eiendele i de sydlige sogne i Vester Herred.« Det foregik således:

»Aar 1861 - 5. marts blev af delegerede og forskellig mødte afholdt et måde hos sognefoged Christen Nielsen i Broeng (Aal sogn) for at stifte en brandassuranceforening for rørlige eiendele. Lovene, der vare affattede i Hesselmed mølle den 21. februar dette aar, blev fremlagte og almindelig modtagne. Foreningen var dermed stiftet og begyndte strax sin virksomhed med at vælge bestillingsmænd. Til bestyrer blev samme dag valgt Christian Rich i Billum.«

Disse ord fra den gamle, slidte »Protokol for det administrative og pengevæsenet«, – er »fødselsattesten«, skrevet af den første bestillingsmand C. Rich, en mand på 52 år, som havde været kirkesanger, skolelærer og gårdmand i Aal sogn. I 1855 havde han giftet sig med en kroenke i Billum og var nu kro- og gårdmand der. Med fortid i Aal og nutid i Billum og kendskab til flere erhverv, har han sikkert haft beboernes tillid, og den ser ud til at have været holdbar.

Ved mødet i Broeng valgtes også selvskyldnerkautionist for bestyreren (man var forsigtig) og to revisorer. Siden valgte

hvert sogn en overrepræsentant (sogneleder) og tvende repræsentanter (vurderingsmænd). Det blev nær tyve bestillingsmænd af forskellig rang. Skolelærerne Bruun (Richs eftermand i Aal) og Jonsen, Janderup, var iblandt, og en enkelt møller. Resten var gårdmænd, formodentlig af kendte, solide slægter, som både havde folkenes tillid og tid og råd til at bruge en dag eller to på hver brandvurdering. De kunne se på tingene, hvad de var værd, og skolelæreren kunne skrive policen. I de 17 år, Rich var formand, skrev han selv det, der skulle stå i protokollen. Før der blades videre i den nogle ord om

### *Brandkassens egn og folk*

Befolkningen var bønder og småkårsfolk, aftægtsfolk og indsiddere, nogle få håndværkere med en lille jordlod og så præst og degn, som også var jorddykere. Det mest delvilde landbrug var, udover »Hesselmed« i Aal sogn, gårdene langs den inderste engkant ved Varde Å og Ho Bugt. De brede enge gav føde til et godt husdyrhold og dermed mange store møglæs til de dyrkede marker. Disse gode gårdes holdne mænd har formodentlig været den tids magthavere, uden at magtmisbrug har kunnet spores. Gården var en selvforsynende, selvtilvirkende enhed med mange indvånere. Ved folketælling 1845 taltes hos Jens Terkelsen i Markeskjel i Aal sogn, foruden mand og kone, 8 børn fra 14 til 1 år, en aftægtskone (mandens mor) og hans 2 ugifte brødre på 30 og en søster på 34 år, ialt 14 folk om bordet hver dag. På brandforeningens »fødested« hos Chr. Nielsen i Broeng taltes »kun« 10 folk, fordelt på 4 børn og 6 voksne i arbejdsduelig alder. Det var den tids solide familiebrug.

En halv times gang nord for denne solside, egnens økonomiske ryggrad, har det set anderledes ud. Det udstrakte Borre, Aal sogns højderyg på tværs, var kun delvis dyrket land. Vandreklittens østligste udløbere var endnu ikke hæmmet af den klitbeplantning, som kun var i sin begyndelse. Derfor stadig sandflugt. Og megen hede, både i Borre og længere østpå, ventede på den nødvendige mergel. Et gammelt mundheld sagde at »Borre det æ gjorre«, det betød vistnok fattigt. I hvert

fald så var det flest småsteder med et par agre rug til dagligt brød, og en spergelgrøn toft til en ko eller to. Rigtige gårde var få og små. Det var senere slægter, der nedenunder fygesand og lyng fandt bedre boniteter.

Det var egnens forholdsvis velstillede folk, der fik brandforeningen oprettet, både til egen nytte og til hjælp i nøden for den tids mange småkårsfolk. Thi det var de sidste, der kom først og størst i nød, hvis det brændte.

#### *Et travlt forår og en lærerig brandskadevurdering*

Foråret 1861 synes at have været travlt for de nye, uvante bestillingsmænd. Der blev købt protokoller til sognemændene og 1300 trykte policer. Det kostede nær 30 daler. I maj blev der vurderet og forsikret løsøre for over 300.000 rigsdaler, mest i Janderup og Aal, mindst i Billum, fordi mange der vedblev at høre til den gamle forening »Skads m.fl. Herreder«, som skolelærer Therkildsen i Billum i sin tid havde stiftet og ledet.

Det kostede penge at blive optaget. Om det var 10 eller 20 skilling pt. 100 daler forsikringssum er svært at tyde. Men hensigten var at få penge i kassen, og der var kun medlemmerne til at betale. At låne var endnu ret ukendt. Det kom senere. Ingen vidste, hvornår det første lyn ville slå ned, eller hvor store skaderne kunne blive. Heldet stod dog den uerfarne kasse bi i lang tid. Fra midnat mellem maj og juni 1861 var erstatningspligten gældende og vurderingsmændene klar til udrykning. Første gang var:

»Aar 1861 – 5. august mødte i Jægum (Janderup sogn) brandforeningens formand for at foretage det fornødne i anledning af Lembces gårdbrand forårsaget af lynild den 3. d.m. Vurderingen blev foretaget af repræsentanterne Jens Jensen i Jægum og Anders Nielsen i Kjærup i overrepræsentanten hr. skolelærer og kirkesanger Jonsens overværelse. Den brandlidte afgav til bestyrelsen en summarisk fortegnelse over sit tab, der stemmer overens med vurderingen, og tilbød eed, som vi anseer fornødent afgives. Den brandlidte kan altså erholde de 12 rigsdaler udbetalt af foreningens kasse.

Endvidere anmeldte gaardmand Jens Jensen i Jægum (den

ene vurderingsmand), at han havde laant Lembce genstande, der brændte i hans huus. Angivelsen blev givet og vurderingen foretaget af overvurderingsrepræsentant Jonsen og repræsentant Anders Nielsen, hvorefter der tilkommer bemeldte Jens Jensen en erstatning af foreningen paa 8 daler og 8 skilling. Endelig anmeldte Christen Terkelsen, Ø. Vrøgum (Aal sogn), at han havde mistet tvende skørtsaver ved Lembces gaards brand. Repræsentanterne hersteds bevidnede, at saverne var der tilstede og virkelig vare brændte, men da eieren henhørte under et andet repræsentantskab, vedtoges at lade vedkommende repræsentanter vurdere brændte saver, og når eieren kommer med angivelsen, vil han erholde erstatning, såfremt det er overensstemmende med lovens paragraf 16«.

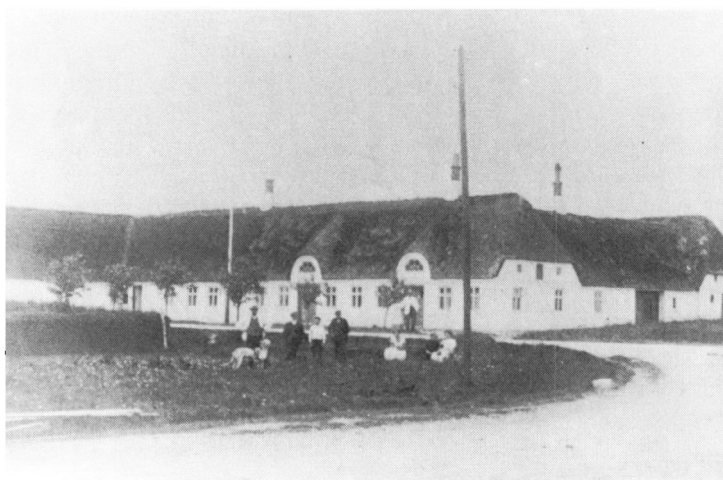
Skaderne ved denne første brand var overkommelige for kassen, men sikkert en lærerig prøvesag for ialt 7 bestillingsmænd og 3 brandlidte i to sogne. Overrepræsentanten fik en daler for at overvære, og de to sognemænd delte en daler pr. vurdering. Det kostede denne gang ialt 4 daler, – og selvfølgelig trådte ingen over sogneskellet. Lovens paragraf 16 – en selvrisiko på 8 daler – viste sig uhåndterlig ude på brandstedet. (De tvende skørtsaver blev erstattet med 8 daler 1 mark og 8 skilling). Den blev afskaffet ved første generalforsamling i Billum Kro, hvor formanden »afgav en forklaring over, hvorledes loven var bragt i anvendelse, hvormed forsamlingen erklærede sig tilfreds. Dernæst blev formanden genvalgt.« Efter det første år var der i kassen 614 daler eller ca. 0,2% af det forsikrede, nok til tidens små penge, men for lidt til at stå imod med i en stor brand. Adgangsbidrag på 20 skilling og årlig præmie på 5 skilling pr. 100 daler forsikring blev vedtaget på hver generalforsamling, hvor de første love med mindst 16 paragraffer blev ændrede, hver gang det syntes tiltrængt. Bestyrelsesmøder er der intet skrevet om. Ved den årlige generalforsamling op mod jul blev forslag fremsat og forhandlet. Nogle dage senere – i den søgne jul – blev de så vedtaget. Og alle de mødte skrev under, når de gik. Det var det lokale demokratis første lærested, og den gamle skoleholder fra Aal Chr. Rich har, såvidt det kan skønnes, også kunnet »holde skole« i det. Der spores ingen tegn på »oplyst enevælde«. Han

begyndte med »for sin ulejlighed at få 25 daler årlig«. Det blev i 1864 ændret til 4 skilling pr. 1.000 daler forsikring. I det samme år blev det foreslået »på grund af de tunge tidsomstændigheder (krigen) at lade være at indbetale decemberopkravet til foreningens kasse«. – Kort forinden var der: »i forsamlingen ytret lyst til at forenes med de 7 sogne norden for.« Den lyst er der ikke siden berettet ord om. Et ønske fra »nogle fra Vardemark« om at optages i foreningen blev i 1865 afslået. Foreningens størrelse må være anset for passende. Reservefonden steg langsomt, men sikkert. Brandforeningen for rør-lige eiendele var kommet for at blive. Allerede i 1867 blev den en slags igang sætter af en udvikling, som blev af langt større værdi og betydning i den endnu ret »underudviklede« egn, end det var anet, da det gode forslag kom om

#### *En spare- og laanekasse*

Det var en nedsættelse af forsikringsgrænsen fra 50 til 25 rigsdaler, et socialt fremskridt med betænkeligheder i, der fremkaldte den gode ide, sålydende: »I forsamlingen blev ytret, at det vilde være gavnligt inden denne forandringsgrændse at oprette en spare- og laanekasse«. – Det ville de mødte »tale med beboerne i sogne og byer om« og »ved en generalforsamling 1.3.1869, hvortil var indvarslet ved løbesedler, blev vedtaget et givet forsalg om at oprette en spare- og laanekasse for de 5 sogne vesten Varde« og at brandforeningens penge skulle indsættes i sparekassen med fortrinlig adgang til at låne sine egne penge, men ikke just udelukkende ret dertil. Til kasserer blev valgt C. Rich, der skulle have »for denne ulejlighed og for lokale 25 daler for det første år«. Løverdagen den 8. januar 1870 var den første kontordag i Billum Kro for »Brandforeningens Spare- og Laanekasse«.

Denne nyskabelse blev til stor gavn for både spare- og brandkasse. Den hidtil »døde« reservefond blev nu startkapital for lånekassen. Brandforeningens medlemmer kunne låne til et større adgangsbidrag, og egnens beboere kunne låne »deres egne penge« til det, vi på nutidssprog kalder investeringer. Opdyrkning af hede og andre nyvindinger var ved at komme igang. Renten var rimelig: 4% ved indlån, 5% ved udlån.



*Fig. 1. Billum gamle kro, der 1870-1878 husede Brandforeningens spare- og lånekasse. Efter gl. foto i Billum lokalhistoriske sognearkiv.*

Nu gik brandforeningen en tryk tilværelse imøde. Medlemsindskuddet var nok stigende, men den årlige præmie vige. Hensigten så ud til at være, at reservefondens renteafkast skulle slå til i år med små brandskader.

I 1874 blev rigsdaler, mark og skilling afløst af kroner og øre. Brandkassens midler blev dermed »fordoblet« fra 4725 daler til 9450 kroner. Forsikringsgrænsen sat op fra 8.000 til 12.000 kr. – Så store forsikringer var der næppe mange, der ønskede. Hvor aktuelle de tre ord: »for lavt forsikret« var på den tid, er svært at vurdere. Men det mest udsatte løsøre, som var en gårds avl og foderbeholdning lige efter høst, var svært at erstatte skadesløst. En skadevurdering fra en stor brand skal nu vise, hvad det kostede, og hvor galt det kunne være gået ved:

#### Branden i Broeng 1877

»September 2. – mødte hos brandlidte gaardmand Hans Bondesen i Broeng, hvis gaard nedbrændte ved lynild natten mellem sidste august og 1. sept. d.a., foreningens formand C.



Rich, overrepræsentant, sognefoged N. St. Bruun, repræsentanterne Niels J. Tobiesen og aftægtsmand Christen Nielsen af Broeng, for at varetage den brandlidtes og foreningens tarv. Man begyndte med at gennemgå policen og anføre værdien af det tabte og taxere, hvad der var beskadiget, og kom til følgende resultat:

1877 – den 2. september brændte hos gårdmand Hans Bondesen i Broeng

Litra A	3 mindre borde	brændt	9,00 kr.
	1 dragkiste	beskadiget	2,00 kr.
	1 kommode	brændt	20,00 kr.
	1 kiste	brændt	8,00 kr.
	3 klædeskabe	beskadiget	10,00 kr.
	1 sengested	løs	8,00 kr.
	2 sengeklæder	brændt	60,00 kr.
	rest sengeklæder	beskadiget	40,00 kr.
	dækketøj	brændt	2,00 kr.
	linned	brændt	6,00 kr.
	lagner	br. og besk.	12,00 kr.
	gangklæder	brændt	20,00 kr.
	reiseklæder	brændt	40,00 kr.
	hør og uld	brændt	10,00 kr.
	spinderredskaber	brændt	6,00 kr.
	bøger	brændt	4,00 kr.
	sølvtoj	brændt	4,00 kr.
	lommeur	brændt	5,00 kr.
	glasvarer	brændt	4,00 kr.
	stentøj	brændt	6,00 kr.
	thetøj	beskadiget	10,00 kr.
	kjøkkentøj	brændt	5,00 kr.
	messing og tin	brændt	5,00 kr.
	knive og gaffler	brændt	2,00 kr.
	bryggerredskaber	brændt	4,00 kr.
	gryn og øltønder	brændt	4,00 kr.
	mejeriredskaber	brændt	20,00 kr.
Litra B	1 arbejdsvogn	brændt	80,00 kr.
	1 stadsvogn	beskadiget	4,00 kr.
	1 plov	brændt	20,00 kr.
	1 sæt hestetøj	brændt	
	1 sæt hestetøj	beskadiget	33,00 kr.
	hakkesmaskine	brændt	50,00 kr.
	vandtrug	brændt	5,00 kr.
	deigtrug	brændt	2,00 kr.
	saltrug og kar	brændt	8,00 kr.
	kornrensemaskine	brændt	20,00 kr.

*En gammel brandkasse og dens samtid*

	kornsold og tems . . . . .	brændt	2,00 kr.
	sække . . . . .	brændt	8,00 kr.
	redskaber til mål og vægt . . .	brændt	5,00 kr.
	river og forke . . . . .	brændt	9,00 kr.
	spader og skovle . . . . .	brændt	10,00 kr.
	brædder og gavntræ . . . . .	brændt	30,00 kr.
	håndværktøj . . . . .	brændt	4,00 kr.
Litra C	40 td. rug . . . . .	brændt	400,00 kr.
	15 td. havre . . . . .	brændt	90,00 kr.
	80 skp. halm . . . . .	brændt	480,00 kr.
	100 skp. høe . . . . .	brændt	700,00 kr.
Litra D	2 kalve . . . . .	brændt	40,00 kr.
	2 gl. svin . . . . .	brændt	100,00 kr.
		<hr/>	
		Summa	2.426,00 kr.

Tjenestekarlen og pigen hos H. Bondesen fik 111 og 20 kr. i erstatning for tab af eiendele.«

Hans Bondesen fik heldigvis sine 8 køer reddet, men alt det møjsommeligt indbjergede foder ville være meget svært at genskaffe, selvom 700 kr. var mange penge dengang. Denne brandkassens hidtil største brand kunne være gået meget værre.

Den meget nære nabogaard var så stærkt truet, at eieren Niels J. Christensen (kaldet Niels Broeng) havde »udryddet af sit hus sine møbler og sengeklæder, hvorved der i det meget dårlige vejr fremkom skade på møbler og klæder, sengeklæder og linned« og »endskjønt loven ikke tilkender erstatning for andre end den brandlidte, så synes det dog, at den nabo, som for sin egen og for foreningens skyld gjør sin pligt, kan for tabet erholde erstatning hos foreningen«. Det syntes vurderingsmændene også og tilkendte Niels Broeng 50 kr., hvis generalforsamlingen kunne godkende det. Det kunne den og tilmed ophøje slige erstatningsspørgsmål til lov i fremtiden.

Branden i Broeng tiltrak mange mennesker fra de tætbeholdede gårde og huse. Efter sigende var de en stor hjælp i arbejdet med at beskytte den truede gård. Der blev hentet vand i spande fra nærmeste bæk i engen ca. 100 m borte. En kæde af folk lod spandene gå fra hånd til hånd, og vandet blev kastet på det truede stråtag. Dette store frivillige »brandværn« er ikke nævnt i nogen protokol, og det er i grunden et savn.

Flere gange siden er dog ydet af kassen for »dygtighed ved brand«. En kone i Kærup, som kvalte ilden i tide med en dyne, fik belønnet sin snarrådighed, og en dreng i Mosevrå fik indsat 10 kr. i sparekassen. Hensigten var god. Livsfarlige situationer eller skade på liv og lemmer ses ikke nævnt.

Hans Bondesen byggede året efter en ny gård på selve Broeng Banke et stykke vest for den brændte, som lå så nær engkanten, at en stor stormflod kunne gå ind i huset. Stuehuset står velbevaret med 1878 på gavlen.

Branden i Broeng var brandkassens hidtil største tab. For bestyrer Christian Rich blev det også den sidste. Han døde i juni 1878.

#### *Det første generationsskifte*

Efter Richs død blev det næsten enstemmig vedtaget, at brandforeningen nu skulle have sin egen af sparekassen uafhængige formand. Hertil valgtes gårdmand Christen Sørensen, Oksbøl, som »erklærede sig villig til at modtage valget.« Hans navn er ikke hidtil set i nogen bog, men det ses snart, at han kunne klare det tiltagende kontorarbejde. Sparekassen var nu voksen nok til at klare sig selv. Kontoret blev flyttet til Oksbøl med det nye navn: »Billum m.fl. Sognes Spare- og Laanekasse«, som 50 aar senere blev til: Oksbøl og omegns . . .«. En gårdmand i Oksbøl, Jens Peder Christensen, fik plads i kontorstolen, og han fik ord for at være en fin bogholder. Formand blev gårdmand Niels Christensen, Broeng, som også var en af brandkassens betroede mænd, og blev ved at være det til sin død i 1906.

Nu var et interessant generationsskifte igang.

#### *De store forandrings tid*

I brandforeningens barndom var det endnu en selvfølge, at sognets lovlige myndighed, præst, degn og eventuelt herremand var beskyttere af det tilvante og vejledere i det kommende. De kunne sige og skrive de nødvendige, forløsende ord bedre end landalmuen. Med jordbrug som en del af deres næringsvej var samhørigheden med bønder og andre en del af tilværelsen.

Da skolelærer, kromand, bonde og administrator C. Rich ikke var mere, var det hans egne gamle skoledrenge, de nye (venstreorienterede) andelsbønder, som trængte sig ind og frem. De havde nok lært lidt mere i den vestjyske skole end deres fædre. Det var folk af egnens rodfæstede slægter, som kendte egnens tanker og sprog. Reformatorer, som straks vidste, hvordan det hele skulle være, var endnu ikke trængt ud til hvert et sted.

Først i firserne satte store forandringer ind. Fællesmejerier blev oprettet i Billum i 1882, Aal i 1883 og i Janderup i 1884. Det smittede, og man lærte af hinanden. I Aal var det den nye degn, Niels Hansen, som med idealistisk energi blev banebryder i mange nye opgaver. Skolelæreren var med endnu engang, men hans nødvendighed var aftagende.

Alt dette angik ikke brandkassens virke. Men det var dog i den, det første andelsdemokrati blev erfaret og afprøvet, og der fik man skabt den første mulighed for at låne penge – også til det nye mejeri.

Efter den fornuftige skilsmisse fra sparekassen gav brandforeningen sig til selv at låne penge ud til medlemmers eengangsindskud ved nytægning. Det var snarere en afbetaling. Fremtidsmålet, et større indskud og ingen årlige præmieopkrav, var ved at være i sigte.

Ved Christen Sørensens død i 1897 var der forsikret for over 2 millioner, og reservefonden var 12.000 kr.

Til ny formand valgtes gårdmand Niels Jensen, Sønderbøl i Aal sogn (ved førnævnte folketælling i 1845 i Markeskjel var han talt som den yngste af de otte børn). Han var den bevidste andelsbonde, var først formand i forsamlingshuset af 1888, hvor den brugs, som han også fik lavet i 1894, sad til leje en kort tid.

»Far var ikke nogen særlig dygtig landmand, – han var mere optaget af sit andelsvæsen« sagde hans eneste søn Jens Therkelsen Jensen (bedre kendt som Arnfred) på sine gamle dage. Og han skrev om ham: »Jeg ser ham endnu tage forhandlingsprotokollen i et brunt tørklæde og vandre afsted for at ordne den sag, der nu stod på dagsordenen«. Det var vel i grunden de samme sager, sønnen kom til at ordne på et højere

plan? Vistnok ved samme tid (1897) kom førstelærer Niels Hansen igang med sit præliminærkursus, hvor den mærkelige dreng fra Sønderbøl også kom med. Det var store knægte fra denne kostskole (i folkemunde og folkevid kaldet »det lille universitet«), som om aftenen spillede fodbold på Christen Sørensens mark ved Engvej, der lagde »kølen« til en boldklub i Oksbøl.

Med Niels Jensen som formand var generationsskiftet fuldbyrdet og brandkassen så gammel, at den havde fået traditioner. At være formand var en livsgerning for voksne, betroede mænd.

### *Brandforening og samtid efter 1900*

Ved århundredskiftet var brandforeningen, som nu hed »Brandforeningen for Janderup m.fl. sogne«, men fremdeles havde sit hovedkontor i Aal, en fast men ret upåagtet institution i foranderlighedens tid. Teknisk og økonomisk udvikling var nu en del af alle menneskers hverdag på godt og ondt. Hidtidig sæd og skik og religion og moral var også i opbrud. Det selvfølgelige var ikke selvfølgeligt mere.

Trods alt det nye, så brændte der flere og flere huse og gårde. Det var brandkassens hverdag. Aaret 1909 kostede kassen 4.500 kr. eller tre gange mere end 1870. I 1912 gjorde den mystiske elektricitet bange i en tid, hvor primitivt lys og varme og defekte skorstene og væltede staldlygter var hyppige brandårsager. Forandringen i levevis og forbrug er tydelig og interessant. At en pige fra Janderup fik brændt sine galosjer i Borre, og en spillemand i Oksbøl satte noder overstyr ved en brand i samme by, siger lidt om, hvem der besøgte hvem.

En oprensning af fakta og data vil føre for vidt her. Nogle skelsættende træk skal dog med.

Det var i 1911, at formanden »indledede forhandling om, hvorvidt man ligesom i Nørre Nebel skulde holde 50 års jubilæumsfest«. En afstemning med kun 4 modstemmer klarede den sag. Der skulle betales 1,50 kr. pr. par og resten ud af kassen. Ifølge »Ribe Amts Tidende« af 6.3.1911 – dagen derpå – deltog 350-400 mennesker i den vellykkede fest, hvortil begge hoteller i Oksbøl var i brug, der var kaffebord kl. 4 og

senere spisning, begge dele i 2 hold. I mellemtiden talte Folketingsmand Sørensen om kvindernes valgret! Og hr. Veis læste »Trines ko«. Senere talte Niels Kristensen, »Damsminde«, for folketingsmanden og udbragte et leve for samme. »Efter at bordet var hævet begyndte dansen, hvormed den vellykkede fest sluttede henad morgenstunden«.

Kassens andel i det gode gilde blev 624,50 kr. – de første penge til selskabelighed. Siden var der kaffe ved enhver generalforsamling. Priserne synes små, men velstanden var i fremgang. Folk, som fik eget landbrug ved år 1900, har fremhævet årene indtil 1914 som deres bedste tid, thi »da var der balance i tingene, det kom der ikke siden«. De gode nyskabelser viste nu deres duelighed. Mejeriets efterladte tal er større år for år. Landbrugsvidenskaben var på vej ud til alle. Selv klima og vejrlig var i bedring på grund af skovenes vækst. I 1902 fik egnen sit andelstelefonelskab, og året efter blev jernbanen endelig anlagt – efter mange års diskussion. Det satte vækst i de små byer, hvor brandkassen nu også fik en del medlemmer. Og de snorlige jernbanespor skilte bydele og gode nabolag uden skånsel.

Niels Jensen døde i 1920 efter 40 år i brandkassens tjeneste, heraf 23 år som formand. Hans efterfølger, gårdmand Niels Kristensen Damsminde, Aal, var med sine 67 år en af brandkassens og andre kassers veteraner, bl.a. gammel kommunkasserer. – Denne Niels var en sparsommelig mand, der også kunne være en god velgører på rette sted. Hans tid blev lang nok, men hans situation som barnløs enkemand forklarer en del. Han holdt ud i næsten 20 år og havde da længe været Aal sogns »store gamle mand«.

#### *De sidste år*

I 1939 var der behov for reformer. Et udvalg blev sat til at kulegrave vedtægter. Der blev valgt en ny formand af en helt anden type og med rod i det engang så barske, forblæste Borre. Det var gårdejer Daniel Sørensen, en ved første øjekast lidt uanselig skikkelse, – som dog sjældent blev overset mere end een gang. Hans matematiske forstand var legendarisk. Han kunne tænke i logiske, historiske, juridiske, økonomiske og

andre baner og trods en svag talefejl udtrykke det tænkte, men aldrig mere. Den sorte krave med den hvide kant var en del af hans klassiske påklædning. I hele sin skoletid i halvfemserne sad han side om side med Jens Th. Arnfred, der engang sagde kort og fyndigt: »Han var min overmand i alle henseender«. – Men det var endnu i den tid en stor del af intelligensreserven, der blev hjemme i sognet. »Det lille universitet« blev ikke byttet med det store.

Den gamle brandkasse blomstrede op endnu engang trods krig og krigsforsikring og dyrtid og anden ugunst. Forsikringstilsyn ovenfra øgede det administrative arbejde. Brevveksling med forsikringsrådet blev næsten ugentlig post. Efter krigen ændrede forbrugs og investeringsmønstrer sig totalt, i en tid hvor policens ord endnu var kornsold og tems og plejl og høle, og mandfolke- og fruentimmerklæder, men hvor selv-kørende mejetærskere i praksis kørtes af folk i cowboybukser. Det kneb at følge med tiden og at forsikre højt nok. Forsikringsrådet satte grænsen.

Brandkassen, som nu hed »Aal m.fl. sognes gensidige løse-ørebrandkasse«, havde megen gensidig glæde og gavn af Daniel Sørensens særprægede evner. Det varede i 19 år. I 1958 trak han sig tilbage med honnør og blev afløst af gårdejer Magnus Sloth Hansen, Oksbøl. Det var formand og revisor, der byttede plads i et fint vagtskifte. Året efter døde den gamle formand.

Den nye formand, den første under 50 år, overtog en næsten 100-årig kasse uden pengesorger. I 1960 fik et overskud på nær 21.000 kr. reservefonden bragt op til over 200.000 kr., og forsikringssummen var godt 18 millioner. Forhøjelse blev tilrådet hvert år, men fastsat overgrænse gjorde såkaldt genforsikring i større selskaber nødvendig. Medlemsfracfald var der også. Den »fracfaldne« police kunne så sælges for højeste bud til en, som ønskede at forhøje sin forsikring. For øvrigt var brandskaderne ret ubetydelige, små uheld. Totale gårdbrande var nu sjældne.

I forhold til den famlende, uerfarne begyndelse for over 100 år siden, var den nu rige brandkasse lidt af et paradoks, et velstandsproblem. Det store eengangsskud passede ikke ind

i den nye tids afbetalingsfilosofi. Det almene syn på de lokale enheders værdi ændrede sig stærkt i disse år. Den dygtigt arbejdende ledelse kunne skimte, at det lakkede mod enden. Et nært samarbejde med et meget stort forsikringselskab blev overvejet og forhandlet. Et givet tilbud fra »Skads herreds Lø-sørebrandforsikring«, den gamle »moderforening« ligeså. I 1970 blev det foreslået at opløse foreningen med årets udgang og dermed stille det enkelte medlem frit. Det blev vedtaget uden sorg med 59 stemmer for og kun 4 imod. Dernæst blev bestyrelsen omdannet til likvidationsudvalg.

Den 1. januar 1971 var den 110-årige brandkasse og dens medlemmer frigjorte for gensidige forpligtelser.

Det sidste hold bestillingsmænd varetog med omhu alles tarv til den dag i august 1971, da de sidste reserver, 520.000 kr. blev fordelt til de rette ejere, de sidste medlemmer.

Den gamle brandkasse var nedlagt med maner, inden den gik i opløsning af sig selv, fordi den var blevet utilstrækkelig og overflødig til løsning af forsikringsopgaver. »Det administrative og pengevæsenet«, som i 100 år var betroet selvlærte bønder for beskedne penge, var ikke attraktivt for effektive landmænd. Hvorledes »det lokale selvstyre«, som blev lært og oplevet i de gamle foreninger og blev deres livsgrundlag, vil opstå i nyt klædebon, må de næste historiesøgere opklare. Nu holder forsikringsinspektørens nye vogn for døren.

## Oplysnings- og inspirationskilder:

Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv:

Brandassuranceforeningen; journal 80/06

Sparekasser, journal 80/18

Skads m.fl. Herreders gensidige Brandforsikrings jubilæumsskrift 1961:

»Ildsvåde og gensidighed gennem 100 år« af P. Friis.

»Dansk udsyn« 1977 - nr. 6: J. Th. Arnfred fortæller: »Min vestjyske barndom«.

»Ribe Amts Tidende« den 4. og 6. marts 1911.

Festskrift til boldklubben »Vestkysten« 1904-54 s. 2-4 forfatter ukendt?

*Frode Sørensen, født 1915, Borrevej 5, 6840 Oksbøl. 1945-79 gårdejer, fra 1979 medarbejder (og leder) ved Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv i Oksbøl.*